

מבוא

לתלמיד/ה שלום, ותודה שבחרת לקנות ספר זה.

מטרתו של הספר לשמש לך כלי נוח ומעולה להכנה לבחינת הבגרות ביחידת הספרות לבתי הספר הדתיים (שאלון 9181) במועד קיץ תשע"ח שיחול ב"ז בסיוון תשע"ח (31 במאי 2018), יהי רצון שהספר אכן יצליח למלא את ייעודו ואת מטרתו - שתהיה לך בחינת בגרות מצוינת ומוצלחת בציון גבוה.

מבנה שאלון הבגרות ותוכן הספר

סדר היצירות בספר נקבע בהתאם למבנה בחינת הבגרות:

הפרק הראשון בבחינה

פרק זה כולל את שאלות 1-3, ועוסק בסיפורת. הפרק כולל שאלה אחת על מעשה חכמים ושתי שאלות על סיפור קצר. מתוך שלוש השאלות בפרק הראשון יש לענות על שאלה אחת (25 נקודות).

יש לציין כי על פי ההוראות (המופיעות בתחילת הבחינה) נאסר להביא יצירות מודפסות (כמו סיפורים קצרים) לבחינה. עם זאת, בשאלה הראשונה שבבחינה הקרובה אשר תעסוק במעשה החכמים "בתו של רבי עקיבא והנחש", יופיע מעשה החכמים במלואו (גם בספר הוא כמובן מופיע במלואו).

לכן בספר יש סיכום מקיף על **מעשה החכמים: "בתו של רבי עקיבא והנחש"**, הברור ביותר והמומלץ למענה על השאלות בפרק הראשון.

הפרק השני בבחינה

פרק זה כולל את שאלות 4-12, ועוסק ביצירות מאת עגנון ובדרמה. מתוך תשע השאלות בפרק השני יש לענות על שאלה אחת (35 נקודות). בין תשע השאלות בפרק תופיע בוודאות שאלה ספציפית על הנובלה "תהילה", ועוד שאלה ספציפית על הדרמה "אנטיגונה" מאת סופוקלס.

לכן בספר יש סיכום מקיף על **הנובלה "תהילה" מאת עגנון** ועל **הדרמה "אנטיגונה" מאת סופוקלס**. בפועל בבחינה יש לכתוב רק על אחת משתייהן, והבחירה נתונה לך.

יש לציין כי ללימוד יצירות אלו דרושה קודם כול קריאה יסודית שלהן, וזו האחריות שלך. אני מצדי אשתדל לשכנע אותך לעשות זאת, ולא להסתפק בקריאת הסיכומים בלבד.

- כדי להצליח לכתוב תשובת מצוינת בבחינת הבגרות לא מספיק לקרוא רק את הסיכום. הבוחן שקורא את בחינת הבגרות שכתבת מבין מיד אם קראת את היצירה במלואה או לא.
- אני מזכיר כי על פי ההוראות (המופיעות בתחילת הבחינה) אין אפשרות להביא יצירות מודפסות לבחינה, לכן ידע מקיף של פרטי היצירה הוא הכרחי, כדי להימנע מטעויות מביכות.
- מעבר לכך, מדובר ביצירות נפלאות מעניינות וממש לא ארוכות. אפשר להשלים את קריאתן בימים ספורים.

הפרק השלישי בבחינה

פרק זה עוסק בשירה, ויש לענות על שתי שאלות (לכל שאלה 20 נקודות). יש לשים לב כי הפרק השלישי מחולק לשניים:

החלק הראשון בפרק השירה

יש לענות על שאלה אחת משאלות 13-16, הכוללות שירים משירת ימי הביניים ומשירת ביאליק. בספר יש סיכום מקיף על שני שירים משירת ימי הביניים: **"ידעתני בטרם תצרני"** מאת רבי יהודה הלוי, **"ראה שמש"** מאת רבי שלמה אבן גבירול. נוסף על כך, יש סיכום מקיף על השיר **"יום הדממה פולט סודות"** מאת ח"נ ביאליק. בפועל בבחינה יש לענות על שיר אחד מבין השלושה שמופיעים בספר. חשוב לציין כי השיר מופיע בשאלה, ואין צורך לזכור אותו בעל פה.

החלק השני בפרק השירה

יש לענות על אחת משאלות 17-20. שאלות אלו מתייחסות לארבעה נושאים בשירת המאה ה-20:

- (1) אדם מול בוראו
- (2) שירים בצל השואה
- (3) זוגיות ואהבה
- (4) אדם וזהותו

כל שאלה משאלות 17-20 כוללת שני סעיפים:

- בסעיף א על התלמיד לענות לשאלות על שיר שמופיע בבחינה (בתוכנית הלימודים הוגדר מראש השיר שיופיע בכל נושא).

- בסעיף ב על התלמיד לענות לשאלות על שיר נוסף שלמד בנושא (השיר נמנה עם רשימה שהוגדרה מראש). שיר זה איננו מופיע בבחינה, ויש לזכור אותו בעל פה. מתוך ארבעת הנושאים שבחלק זה בספר יש מענה לשני נושאים:

בנושא "זוגיות ואהבה" יש סיכום מקיף על השיר **"נפרדנו כך" מאת לאה גולדברג**. השיר הנוסף בנושא "זוגיות ואהבה" (שנועד לסעיף ב' בשאלה) הוא **"הכניסיני תחת כנפך" מאת ח"נ ביאליק**.

בנושא "אדם וזהותו" יש סיכום מקיף על השיר **"דברי רקע ראשוניים" מאת ארז ביטון**. השיר הנוסף בנושא "אדם וזהותו" (שנועד לסעיף ב' בשאלה) הוא **"שני יסודות" מאת זלדה**.

לסיכום

- בבחינה יש לענות על ארבע שאלות. לפי המלצתי, על הבחינה שלך להיראות כך:
- שאלה מן הפרק הראשון - מעשה מספרות חכמים: "בתו של רבי עקיבא והנחש".
 - שאלה מהפרק השני - "תהילה" מאת עגנון או הדרמה "אנטיגונה" מאת סופוקלס.
 - שתי שאלות מהפרק השלישי - שאלה אחת על שירת ימי הביניים או על שירת ביאליק. שאלה שנייה על אחד משני הנושאים הבאים: "זוגיות ואהבה" או "אדם וזהותו".

כיצד כותבים תשובה לשאלת בגרות?

- נתחיל בהנחת יסוד פשוטה וברורה: כפי שהכנה לריצת מרתון חייבת להתחיל בריצות שהולכות ומתארכות עד לאורך המלא של המרתון, כך גם הכנה לבגרות חייבת לכלול כתיבת תשובות לשאלות בגרות, עד לסימולציה מלאה המדמה את הבחינה בהיקפה ובזמן המוקצב לה.

- איך ניגשים למשימה של כתיבת תשובה? ראשית יש להכיר את היצירה היטב, לקרוא אותה ואת הסיכום בקריאה מעמיקה, ולא להסתפק בקריאה ברפרוף. בספר ישנן דוגמאות רבות לתשובות לשאלות בגרות. חשוב לעבור עליהן היטב ולהיעזר בהן.
- לאחר שחשים כי אנו מכירים היטב את היצירה, יש לגשת למלאכת הכתיבה על פי המבנה הבא:

א. פתיחת התשובה

הפתיחה כוללת את שם היצירה, את שם המחבר, את סוגת היצירה (מעשה חכמים, נובלה, דרמה, שיר משירת ימי הביניים, שיר משירת המאה ה-20) ותיאור ראשוני וכללי של היצירה, שנותן הכנה להמשך ומשרת את גוף התשובה.

ב. גוף התשובה

זהו החלק החשוב ביותר כי הוא המענה לשאלה עצמה. חשוב לענות על כל מרכיבי השאלה, ולהיזהר שלא להחסיר אף מרכיב (לכן אני ממליץ לסמן בדף הבחינה את מרכיבי השאלה השונים במספרים וגם להדגיש כל מרכיב בצבעים שונים). בגוף התשובה יש להשתמש בלשון השאלה, וכך תהיה התשובה מכוונת במדויק למה שנשאלת עליו. חשוב להביא מן היצירה דוגמאות התומכות בתשובה. אם מדובר בשיר שכתוב בבחינה, אפשר ואף חשוב לצטט ולהסביר את הציטוט. כך גם ניתן עוד נפח ועומק לתשובה.

ג. סיכום

השלב האחרון בתשובה. שלב זה תמיד מתחיל במילה "לסיכום". בסיכום אנו חוזרים על עיקרי התשובה, ומוסיפים תוספת קטנה של משמעות, כדי שלא תתקבל תחושה שאנו רק חוזרים על עצמנו, וכדי לסיים את התשובה בהתרשמות מאמירה משמעותית וחזקה.

• טיפים חשובים

- אין להאריך יותר מדי בפתיחה. על הפתיחה להיות קצרה במידה משמעותית מגוף התשובה.
- לשים לב שאנו משתמשים ברובד הלשוני המתאים. לא חייבים להשתמש בשפה גבוהה, אך ממש לא מתאים להשתמש בסלנג או בשפה נמוכה.
- לשים לב שאנו לא חוזרים על עצמנו רק כדי לתת נפח לתשובה.
- חשיבה מקורית והבעת עמדה אישית נותנות ערך מוסף לכתיבה, ומעלות את הציין. לכן חשוב שהן יופיעו בכל תשובה. עם זאת, חשוב שהדעה המובעת תהיה מנומקת ומבוססת באופן סביר והגיוני על הכתוב ביצירה.

הנחיות להכנה לבחינה

• הכרת הבחינה

כדי להכיר את הבחינה ולהבין את המבנה שלה, צריך מן הסתם לראות אותה. כיצד? פשוט מאוד:

- ◆ יש להיכנס לרשת האינטרנט ולחפש בגוגל: "שאלוני בחינה".
- ◆ יש להיכנס לתוצאה הראשונה בחיפוש, שבה מופיע אתר "מאגר בחינות בגרות" של משרד החינוך.
- ◆ באתר זה של משרד החינוך יש מערכת חיפוש, ובה יש להזין את סמל השאלון: "9181 ספרות". כך אפשר לראות את ארבעת השאלונים מן השנתיים האחרונות (לפני כן היה סמל שאלון אחר).
- ◆ יש להיכנס לקישור של כל אחד מארבעת השאלונים ולקרוא אותם בעיון.

• עמידה בזמנים

עניין חשוב ואף קריטי הוא נושא הזמנים. על פי ההוראות, משך זמן הבחינה הוא רק שעה וחצי (90 דקות), וחשוב מאוד להפנים את הנתון הזה ולהיערך אליו כראוי. ביחס למשימות שבבחינה שעה וחצי הן זמן לא רב, ואם אין לך הקלה של הארכת זמן, אז הבחינה היא בהחלט בלוח זמן לחוץ.

התקלה שעלולה לקרות היא שלא תספיק/י לסיים את הכתיבה. לכן חשוב מאוד לתרגל חלוקת זמנים ולא לחרוג ממנה!! להלן חלוקת הזמן המומלצת:

- ◆ 20 דקות לשאלת הפרק הראשון (מעשה חכמים).
- ◆ 25 דקות לשאלת הפרק השני (תהילה או אנטיגונה).
- ◆ 20 דקות לשאלה הראשונה בפרק השלישי (שירת ימי הביניים או ביאליק).
- ◆ 25 דקות לשאלה השנייה בפרק השלישי (שני שירים בנושא "אהבה וזוגיות" או בנושא "אדם וזהות").

• סימולציות

לאחר סיום הלימוד בספר שכולל גם תרגול שאלות יש לתרגל את שני שאלוני הבגרות האחרונים (קיץ תשע"ז, חורף תשע"ז). יש להדפיס אותם בשלמותם ולענות עליהם באופן מלא, על פי כל ההוראות הכתובות בהם.

חשוב מאוד לא לוותר, ולענות על הבחינה בשעון עצר ("סטופר"), למדוד זמנים, ולעבוד בהתאם לחלוקת הזמנים.

פרק ראשון – סיפורת

מעשה חכמים מספרות התלמוד והמדרש: בתו של רבי עקיבא והנחש

לרבי עקיבא הייתה בת,
אמרו לו הכלדיים (=רואים בכוכבים): אותו היום שנכנסת לבית החופה
מכיש אותה נחש, והיא מתה.
היה דואג על הדבר הרבה.
אותו היום נטלה את המכבנה, נעצה אותה בסדק.
קרה שישבה (=שננעצה) בעינו של נחש.
בבוקר, כשנטלה אותה, נסרך ובא הנחש אחריה.
אמר לה אביה, מה עשית.
אמרה לו, בערב בא עני, קרא בפתח,
והיה כל העולם טרוד בסעודה
ואין שומע לו.
קמתי אני, נטלתי את מנתי שנתתם לי ונתתיה לו.
אמר לה: מצווה עשית.
יצא רבי עקיבא ודרש "וצדקה תציל ממוות" (משלי י, ב)
ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה.
(מעובד על פי תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף קנ"ו)

הערתה ר' אהרן צילום מספר זה הם מעשה לא חינוכי, המהווה עברה פלילית.

הדמויות במעשה

המעשה שלפנינו מספר על אירוע גורלי בחייהם של רבי עקיבא ובתו. נוסף על כך, אנו פוגשים במעשה גם כמה דמויות משנה:

- הכלדיים (אסטרולוגים הרואים בכוכבים את העתיד) שניבאו על מות הבת בחתונתה.
- העני שקרא בפתח הבית בזמן החתונה, וקיבל מן הכלה את מנתה.
- הנחש שהומת על ידי המכבנה (הסיכה להידוק של הבגד או השיער) של הבת, אשר נעצה אותה בסדק שבקיר, בלי שהייתה מודעת לכך שבכך ניצלה ממוות.

חשוב לציין כי על אף שהבת היא דמות חשובה בסיפור, היא לא הדמות המרכזית כי היא אינה עוברת שינוי והתפתחות במהלכו. היא לא ידעה על הסכנה האורבת לה ביום חופתה. היא גם לא ידעה שהרגה את הנחש כשנעצה את המכבנה בסדק שבקיר. המעשה שעשתה - כששמה לב לעני אשר קרא בפתח הבית בזמן סעודת החתונה ונתנה לו את מנתה - משקף את אופי הבת. היא הייתה רגישה וצדיקה לפני המעשה ואחריו.

לעומת זאת, ניכר כי רבי עקיבא אכן עובר שינוי משמעותי במהלך המעשה. הוא יוצא במהלך הסיפור מדאגה רבה לתחושת ישועה, המובילה אותו גם ללמד את הרבים כי צדקה מצילה ממוות. לכן ברור כי רבי עקיבא הוא הדמות המרכזית במעשה.

אופי הסיפור

בדרך כלל ספרות האגדה המופיעה בתלמוד ובמדרש מנוסחת באופן קצר ותמציתי. משום כך לכל פרט בסיפור יש משמעות חשובה. המעשה מספרות התלמוד והמדרש אינו מפורט, ומעורר חשיבה פרשנית דווקא בגלל הפרטים החסרים בו (לכן נכתבה פרשנות רבה על הסיפורים הללו על ידי גדולי הרבנים מן הראשונים והאחרונים. אנו ניעזר בסיכום זה בפרשנותו של הריטב"א).

בדרך שאופיינית לספרות האגדה גם המעשה של רבי עקיבא ובתו ניכר כקצר ותמציתי. כאשר אנו קוראים את הסיפור עולות שאלות מהותיות:

- כיצד רבי עקיבא קיבל נבואה מכלדיים (אסטרולוגים הרואים בכוכבים את העתיד), שהרי דבר זה אסור בתורה המצווה: "תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים י"ח, 13)?
- מדוע רבי עקיבא דאג כל כך מפני אזהרת הכלדיים? האם האמין שבתו אכן תמות ביום חופתה?
- אם דאג רבי עקיבא, מדוע לא הזהיר את בתו לקראת יום חתונתה?
- אם הסיפור כל-כך קצר ותמציתי מדוע הוא טורח לציין פרט נראה כחסר משמעות- שהמכבנה ננעצה דווקא בעינו של הנחש?

נושא מרכזי בסיפור- גורל ובחירה

אחת השאלות הגדולות שבה התחבטו הוגי דעות היא: האם גורלו של אדם נקבע מראש על פי מזלו, או שהכול תלוי בבחירתו? מן הסיפור עולה השקפתו של רבי עקיבא כי גזרת הגורל אכן קיימת בעולם. אם נגזר על אדם (כולל על איש מעם ישראל) שיקרה לו אסון, הוא לא יוכל להיחלץ מכך, וכל ניסיונותיו לשנות את הגורל ייכשלו. אבל למרות זאת עם ישראל יכול להתעלות מעל לגזרת הגורל. קיום המצוות מאפשר את העלייה מעל הנהגת הגורל ובפרט מצוות הצדקה (כפי שנאמר בתפילת ימים נוראים: "ותפילה ותשובה וצדקה מעבירים את רוע הגזרה").

הריטב"א מסביר שרבי עקיבא לא הלך אל הכלדיים כדי לברר איתם את העתיד (באופן שהתורה אסרה). הוא כנראה דיבר עמם בעניין אחר, והם אמרו לו מעצמם את אותה נבואה טרגית שאת בתו יכיש נחש ביום חופתה, וכך תמות. רבי עקיבא דאג רבות מן הדבר, כי ידע שפעמים רבות יש בדבריהם של הכלדיים אמת. הוא ידע שאת גזירת הגורל אי אפשר לבטל בידי אדם. גם אם יזהיר את בתו וישמור עליה מכל משמר זה לא יועיל. הנחש יצליח למצוא את הסדק שדרכו ייכנס ויכיש אותה למוות.

רבי עקיבא שואל את בתו אחרי מציאת הנחש המת: "מה עשית?" כי ברור לו שהריגת הנחש לא הייתה מקרית. ברור שהיה כאן רגע מופלא, שבו התבטל הגורל בפני המצווה. לכן כאשר בתו מספרת לו על העני רבי עקיבא אומר: "מצווה עשית". כלומר המצווה שעשית, לפי תומך, בלי שציפית לקבל תמורה כלשהי, היא שחילצה אותך מגורל המוות.

נושא מרכזי נוסף - סוגיית הרגישות החברתית

בתו של רבי עקיבא שכלל לא הייתה מודעת לסכנה שריחפה מעל ראשה, קיימה ביום חתונתה את מצוות הצדקה. היא עשתה זאת באופן המהודר והמושלם ביותר: לא מתוך חובה חיצונית אלא מתוך רגישות חברתית אמיתית.

הבת מתארת בסיפור כי במהלך סעודת החופה בא אותו עני וקרא בפתח מתוך בקשה למזון. לכאורה, זהו מצב שבו מתבקש לסייע לעני, שהרי ישנה ארוחה עשירה ואין מניעה חומרית לתת לו אוכל. אלא שיש מניעה אחרת: "כל העולם טרוד בסעודה". כלומר ישנה הסחת דעת עקב ההמולה של האירוע החברתי. אפשר לדמיין כיצד כולם נהנים מאוכל טעים במיוחד ומהשמחה באירוע, הבית הומה מרעש המסובים לארוחה, ואין להם בכלל יכולת לראות עני מסכן הקורא בפתח הבית: "אין שומע לו".

על רקע אדישות הסועדים לקריאות העני שבפתח מודגשות תכונות הבת כמופת לרגישות ולנתינה:

- היינו מצפים שבתו של רבי עקיבא, כלה בחתונתה, תהיה במיוחד בהסחת הדעת שהרי זהו אירוע כל-כך מרגש עבורה, אבל מכל באי הבית דווקא היא זאת ששמה לב לעני.
- ניכר שהיא לא שלחה שליח, אלא היא עצמה קמה ממקומה, ניגשה לעני, ונתנה לו לאכול את כל המנה היפה שניתנה לה ככלה מאביה. ייתכן שעשתה זאת כדי לפייס את העני על כך שעד כה התעלמו ממנו. חשוב היה לה שהעני יצא מביתה בתחושה טובה, והיא הייתה מסוגלת ביום חתונתה להיות קשובה ורגישה לצורכי הזולת.

- הבת נתנה את מנתה לעני בלי שאיש ירגיש בדבר. היא אינה מפרסמת את מעשיה, ומקפידה על מתן בסתר. אביה, רבי עקיבא, שומע על כך רק לאחר מעשה.

מה מסמל הנחש בסיפור?

הנחש מתקשר במקורות היהודיים לחטא גן העדן של אדם וחוה. זהו החטא אשר בגללו בא המוות לעולם. הנחש גם מבטא את כוחו של היצר הרע, המחטיא את האדם וגורם לו לעבור על המצוות ולהתנכר לה'. למעשה, הנחש הוא הסמל לכל מה שהפוך לאווירת החתונה: מוות מול חיים, עצב מול שמחה, טומאה ויצר הרע מול טהרת החתן והכלה, שכל חטאיהם נמחלים להם ביום חתונתם.

מכאן עולות השאלות הבאות:

מדוע הכוח הזה השלילי כל כך מופיע בעת החתונה? כיצד אפשר להביס את הנחש?

מעשה חכמים זה מלמד אותנו כי לפני כל שינוי גדול לטובה, כמו חתונה, מופיע כוח שלילי המתנגד לאותו השינוי (מכאן גם הנוהג לשמור על החתן והכלה לקראת החתונה כדי שלא יאונה להם כל רע). זהו כוח המבטא את מידת הדין אשר בודקת אם האדם אכן ראוי לאותו שינוי לטובה שעתיד לבוא עליו.

מעשה חכמים זה מלמד אותנו כי אי אפשר לפעול ישירות נגד אותו כוח שלילי. דרך הפעולה הנכונה היא להסיח את הדעת ממנו, ולדבוק בכוח החיובי של המצווה, וכך בדיוק עשתה בתו של רבי עקיבא: היא ניגשה אל העני לתת לו אוכל, ומבלי דעת נעצה את הסיכה שלה בעין הנחש והרגה אותו.

הנחש קשור גם לפעולת הניחוש של העתיד. כך אומר בלעם: "כִּי לֹא נֶחֱשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא קָסַם בְּיִשְׂרָאֵל" (במדבר כ"ג, 23). עם ישראל איננו כפוף לגורל העיוור, לכן אין לו צורך במנחשי עתידות. החדרת הסיכה בעין הנחש היא ביטוי לניצחון של כוח המצווה על הגורל העיוור.